

Proučavanje glagoljične pismenosti i njezinih izdanaka u Češkoj u Institutu za hrvatski jezik¹

Svaki narod ponosi se svojim tradicijskim obilježjima, a za Hrvate to je među ostalim i glagoljica, prvo hrvatsko pismo, a ujedno i jedno od pisama kojim je, uz ćirilicu i latinicu, zapisana srednjovjekovna hrvatska književnost.

Prvi crkveni sabor u Splitu (925.) ključan je događaj iz starohrvatske povijesti jer se uz njega povezuje prvi dokumentirani spomen slavenske liturgije na hrvatskome području. Na tome je saboru, među ostalim, odlučeno da se klerici slavenskoga jezika neće rediti za svećenike, ali da svećenici koji su već bili zaređeni na slavenskome jeziku mogu nastaviti obavljati liturgiju uz papino dopuštenje. Ta je liturgija bila zapisana glagoljicom, stoga se taj događaj obilježava i kao početak hrvatskoga glagoljštva.

Od kraja 12. stoljeća Hrvati su jedini narod koji je zadržao glagoljičnu pismenost, a koristili su se zasebnim uglatim ili ustavnim oblikom glagoljice, često stoga nazivanim i hrvatskom glagoljicom. Glagoljica je u Hrvatskoj bila u pretežitoj uporabi do 16. stoljeća, najaktivnije u srednjovjekovnome razdoblju, a pisalo se njome čak do 20. stoljeća. Najdulje se zadržala u liturgiji. Pisale su se njome sudske isprave, zakonici, matične knjige. Glagoljicom je zapisani i velik dio bogate srednjovjekovne književnosti, sačuvane u rukopisnim zbornicima različitoga sadržaja, pretežito duhovnoga (primjerice, *Pariška pjesmarica* (1380.), *Petrisov zbornik* 1468., *Žgombićev zbornik* (16. st.), *Tkonski zbornik* (16. st.), *Vinodolski zakonik* (1288.)). Ponosimo se i glagoljičnim inkunabulama, a najpoznatija od njih naš je prvotisk *Misal po zakonu rimskoga dvora* (1483.). Upravo na spomen prve tiskane hrvatske knjige na glagoljici i zbog važnosti glagoljice za hrvatski identitet i javnu prepoznatljivost Hrvatski je sabor 2019. godine na poticaj Instituta za hrvatski jezik proglasio 22. veljače Danom hrvatske glagoljice i glagoljštva.

Rukopisi i tekstovi zapisani glagoljicom vizualno su zanimljivi i široj publici, ali posebice je važno tu pisanu građu znanstveno istražiti i interpretirati. Prvi je korak svakako učiniti je dostupnom jer je ona neiscrpno vrelo za različita znanstvena promišljanja, filološke, jezične, književnopovijesne ili tekstološke analize, a prosječnomu je korisniku zapravo nedostupna jer se ne služi glagoljicom i ne može je pročitati. Mnogi se znanstveni projekti stoga provode na temu glagoljice i glagoljične pismenosti, ponajprije u Staroslavenskome institutu. U Institutu za hrvatski jezik od prošle se godine provodi projekt *E-rječnička baza srednjovjekovnih bohemizama – BOHEM* voditeljice Martine Kramarić, koji financira fond

¹ Ovaj je rad nastao u okviru istraživačkoga projekta *E-rječnička baza srednjovjekovnih bohemizama*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorna je samo autorica, te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

NextGenerationEU (<https://bohem.jezik.hr/>). Na projektu uz domaće znanstvenice Anu Mihaljević i Dajanu Čosić iz Staroslavenskoga instituta sudjeluju i ugledni češki znanstvenici Kateřina Voleková iz Instituta za češki jezik i Václav Čermák iz Slavenskoga instituta u Pragu. Projekt se provodi upravo s nakanom da se što više glagoljičnih tekstova učini dostupnim u suvremenoj latiničnoj transkripciji ili transliteraciji i znanstveno interpretira.

Već smo spomenuli da od 12. stoljeća glagoljica funkcionira kao isključivo hrvatsko pismo, i to u općoj uporabi. Međutim, zanimljiva epizoda dogodila se tijekom 14. i 15. stoljeća, kad su hrvatski svećenici glagoljaši pozvani u Prag da prenesu češkomu svećenstvu znanja o glagoljici. Naime, na poziv češkoga vladara Karla IV. hrvatski svećenici glagoljaši boravili su u Slavenskome samostanu, poznatome i kao Emauski samostan, u Pragu od 1348. do 1419. godine. Tijekom boravka hrvatski su svećenici glagoljaši poučavali češke svećenike glagoljici, prepisivali donesene crkvenoslavenske liturgijske rukopise, zapisivali češka djela glagoljicom te prevodili češka neliturgijska djela na starohrvatski jezik. Za to vrijeme glagoljicom su zapisana čak i važna češka djela, npr. *Biblija* (*Bible hlalohská*), biblijska povijest ili *Komestor* (*Comestor*), ulomak o sv. Patriku iz kasnijega staročeškog prijevoda *Zlatne legende* zvane *Pasionál*, kolofon na završetku glagoljicom pisanoga dijela *Reimskoga evanđelistara* i glagoljični natpis na zidu bivšega parlatorijskog Emauskoga samostana.

Istodobno je boravak u Pragu u Slavenskome samostanu hrvatskim glagoljašima poslužio kao izvor bogate i raznovrsne srednjovjekovne literature, pretežito nabožne, teološke i religijske, čijim su prijevodima na hrvatski jezik obogatili i hrvatsku srednjovjekovnu književnost. Prevedeno je ukupno deset proznih tekstova (srednjovjekovna enciklopedija *Lucidarij*, dvanaest hagiografija znanih kao *Životi svetaca* iz češkoga *Pasionála*, prijevoda *Zlatne legende* Jakova iz Varrazea, *Homilijar na Matejevo evanđelje*, dva traktata svetoga Bonaventure, Husove propovijedi, *Kvarežimal*, *Zrcalo človehčaskago spasenja*, završetak *Tumačenja deset Božjih zapovijedi* Tomaša Štítnoga, ulomak *Tranzita sv. Jeronima*, ulomak *Raja duše*), a pojedini su tekstovi potom prepisani i sačuvani u više inačica, npr. *Lucidarij* u Petrisovu i Žgombićevu zborniku. Zanimanje za te tekstove u hrvatskoj filologiji traje od početka 20. st., ali i dalje nisu svi tekstovi proučeni i objavljeni. Ti tekstovi imaju iznimnu filološku vrijednost jer je riječ o prvim prijevodima s jednoga slavenskoga jezika na

drugi, ali nisu još dovoljno proučeni, te postoje mnoge nepoznanice oko otkrivanja čeških izvornika ili pravoga opsega prijevoda. Primjerice, dugo su postojale dvojbe oko točnoga broja prevedenih Husovih propovijedi. Također, hrvatski prijevodi mogu doprinijeti rekonstrukciji nekih čeških djela jer su izgubljena, a očito je da su zbog utjecaja češkoga jezika u hrvatskim tekstovima postojala i poslužila kao izvornik.

U hrvatskim je prijevodima ostao trag češkoga jezika ponajprije na leksičkoj razini. Cilj je projekta istražiti taj utjecaj te ga pretočiti u rječničku bazu srednjovjekovnih bohemizama. Nazivamo ih srednjovjekovnim bohemizmima jer oni nisu postali dio leksika hrvatskoga jezika za razliku od posuđenica iz češkoga jezika u 19. i 20. stoljeću kojima se i danas služimo.

Izradit će se rječnička baza koja će sadržavati popis bohemizama, obradu pojedinoga bohemizma u obliku rječničkoga članka, primjere uporabe bohemizma, ali i primjere iz čeških tekstova koji su mogli poslužiti kao predložak. S obzirom na to da nisu svi prijevodi dostupni u računalno čitljivu obliku te su još jedino dostupni kao rukopisna građa, drugi je cilj koji prethodi prvomu izrada računalno čitljivoga korpusa svih prijevoda, a to razumijeva transkripciju/transliteraciju *Homilijara na Matejevo evanđelje* (175 folija), *Tranzita sv. Jeronima* (2 folije), *Kvarezimala* iz Petrinićeva zbornika (oko 80 folija), traktata svetoga Bonaventure iz Petrisova zbornika (oko 10 folija). Korpus će uključiti i dosad objavljene hrvatske prijevode sa staročeškoga, koji će se OCR-om prenijeti u čitljiv tekst. Za dosad neobjavljene tekstove koristit ćemo se alatom Transkribus za automatsko očitavanje rukopisnih tekstova (HTR – *Handwritten text recognition*).

Uz glavne ciljeve važno je filološki, dakle jezično i književno-povijesno, interpretirati navedene tekstove te ih uklopiti u širi slavistički koncept. Jezične studije doprinijet će istraživanju jezika kojim su pisani glagoljični tekstovi. U našem slučaju to je starohrvatski čakavski jezik s većim ili manjim udjelom hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Jezične, a posebice leksičke studije takvoga tipa doprinijet će izradi hrvatskoga povijesnog rječnika, a posredno mogu doprinijeti i izradi povijesne hrvatske gramatike. Književno-povijesne i tekstološke studije, usporedbe čeških predložaka i hrvatskih prijevoda, analize prijevoda i prijevodnih pogrešaka otkrivaju prevoditeljske vještine hrvatskih svećenika glagoljaša, koji su marljivo prevodili i zapisivali ta djela bez pomoći rječnika i suvremenih jezičnih priručnika. Sve su to istraživanja koja će biti važna i za hrvatsku i za češku filologiju.

Hrvatski su svećenici glagoljaši pozvani i u Poljsku, a tamo su boravili u Olješnici desetak godina (od 1380.) na poziv kneza Konrada II. Poslije su boravili u Samostanu Svetoga Križa u Krakovu na poziv kraljice Jadvice, ali pisane tragove o njihovom boravku u Poljskoj nemamo ili su izgubljeni, stoga taj boravak nije toliko plodonosan kao emauska epizoda hrvatskoga glagoljaštva u Češkoj.

Ove se godine glagoljici pridaje posebna pozornost jer se obilježava velika obljetnica, 11. stoljeća od Prvoga splitskog crkvenoga sabora (925. – 2025.) i početka hrvatskoga glagoljaštva koje tom obljetnicom slavimo. Nadamo se stoga da će i rezultati opisanoga projekta pridonijeti tomu slavlju.